

ЦИВІЛІСТИКА, ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

БОЙКО Ж. О.,

здобувач кафедри цивільного права № 1
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого),
заступник керівника апарату
(Харківський апеляційний господарський суд)

УДК 347.633

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ ДОГОВОРУ ПРО ВЛАШТУВАННЯ ДИТИНИ В ПРИЙОМНУ СІМ'Ю

У статті автор досліджує окремі аспекти правового статусу учасників договору про влаштування дитини в прийомну сім'ю. Автор пропонує розширити та конкретизувати права та обов'язки учасників договору з метою захисту прав та інтересів дитини.

***Ключові слова:** сторони договору про влаштування дитини в прийомну сім'ю, прийомна сім'я, дитина, позбавлена батьківського піклування, орган опіки та піклування, правовий статус, права, обов'язки.*

В статье автор исследует некоторые аспекты правового статуса участников договора про устройство ребенка в приемную семью. Автор предлагает расширить и конкретизировать права и обязанности приемных участников договора с целью защиты прав и интересов ребенка.

***Ключевые слова:** стороны договора про устройство ребенка в приемную семью, ребенок, лишенный родительской опеки, орган опеки и попечительства, правовой статус, права, обязанности.*

The article examines some aspects of the legal status of the parties of the Agreement on the placement of the child in the foster family. The author suggests to expand and concretize the rights and responsibilities of the parties of the Agreement with the aim of protection the rights of the child.

***Key words:** parties of Agreement on placement of child in foster family, child, guardianship authority, legal status, rights, responsibilities.*

Вступ. Створення та діяльність прийомної сім'ї як договірної форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, регламентується як певним спектром чинного законодавства, зокрема, Сімейним Кодексом України, Законами України «Про охорону дитинства» та «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», Положенням про прийомну сім'ю, так і власне договором. Договір про влаштування дитини в прийомну сім'ю є одним з основних юридичних фактів, що лежить в основі створення прийомної сім'ї та визначає її сутність як альтернативної, сімейної, договірної форми. Його укладення є завершальною стадією створення прийомної сім'ї і підставою набуття сторонами взаємних прав та обов'язків [1, с. 156]. Тобто, саме після укладення договору його учасники повною мірою набувають певного правового статусу.

У загальній теорії найпоширенішим є визначення правового статусу як системи встановлених прав, свобод, законних інтересів і обов'язків особи. Він є системою еталонів, зразків поведінки суб'єктів. Правовий статус характеризує становище особи у взаємовідносинах [2, с. 94]. Отже, аналіз правового статусу учасників договору про влаштування дитини в прийомну сім'ю полягає в комплексному вивченні всіх аспектів взаємних зобов'язань та прав сторін договору про передачу дитини в прийомну сім'ю.

Вітчизняними науковцями, зокрема І.В. Жилінковою, В.І. Борисовою, розглядалися окремі питання правового регулювання укладення та дії договору про влаштування дитини в прийомну сім'ю, досліджувалися також питання його правової природи. Проте, досі відсутні окремі наукові дослідження, присвячені договору про влаштування дитини в прийомну сім'ю. Саме тому вивчення питань, пов'язаних з реалізацією вказаного договору, відносин, що виникають з його укладенням, та, зрештою, правового статусу його учасників набуває неабиякого значення.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз сутності правовідносин, що виникають між учасниками договору про влаштування дитини в прийомну сім'ю після його укладення, набуття ними взаємних прав та обов'язків.

Результати дослідження. Перш ніж перейти до самого аналізу зазначених категорій, слід чітко визначити коло учасників такого договору, відповідно до норм чинного законодавства України.

Так, у ст. 256-4 Сімейного кодексу України визначено, що договір про влаштування дитини в прийомну сім'ю укладається на підставі типового договору між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї.

Отже, сторонами такого договору є прийомні батьки та орган держави, який прийняв рішення про створення такої сім'ї. Виходячи з норм чинного законодавства, прийомні діти не виступають у ролі сторони в договорі, проте його дія направлена безпосередньо на задоволення потреб та реалізацію їхніх законних прав та інтересів.

Таким чином, як зазначає І.В. Жилінкова, складається триланкова система договірних зв'язків, тобто, прийомні батьки мають взаємні права й обов'язки по відношенню до органу опіки та піклування, а також щодо прийомних дітей. У цьому випадку можна стверджувати, що по відношенню до прийомних батьків і органу опіки та піклування прийомні діти є третіми особами в договорі [3, с. 768].

З такою точкою зору щодо статусу прийомних дітей у зазначеному договорі погоджуються й інші науковці, що присвячували свої наукові дослідження темі діяльності прийомних сімей, зокрема, І.О. Банніков, О.В. Фетисова та інші. При цьому існує певна дискусія щодо віднесення даного договору до якогось конкретного виду. Так, І.В. Жилінкова вважає, що цей договір має ознаки договору про виконання третьої особи [3, с. 769], І.О. Банніков та О.В. Фетисова відносять цей договір до договорів на користь третьої особи [1, с. 102].

Підтримати якусь одну точку зору в повній мірі складно, оскільки в будь-якому випадку єдиною та безспірною є позиція, що дитина, яка влаштовується до прийомної сім'ї, є третьою особою в такому договорі та вигодонабувачем, оскільки визначальною є саме її «вигода», що виражається в забезпеченні її природного права на зростання в сім'ї, отримання виховання та родинного оточення, забезпечення цілого комплексу її прав та інтересів, у тому числі юридично визначених і віднесених до категорій соціальних та морально-етичних.

Враховуючи зазначене, правовий статус учасників досліджуваного договору слід розглядати крізь призму найвищої міри захисту прав дитини як третьої особи за цим договором та найбільшого наповнення комплексу «вигід», що споживає дитина, через реалізацію умов такого договору.

Як зазначає О.В. Фетисова, під правовим статусом прийомних батьків слід розуміти визначену сукупність прав та обов'язків, передбачених законодавством, які необхідні для здійснення виховання, освіти, матеріального забезпечення прийомної дитини, а також захисту її прав і охоронюваних законом інтересів у всіх галузях та перед всіма третіми особами,

яку вони набувають у зв'язку з укладенням договору про влаштування дитини в прийомну сім'ю [1, с. 156].

Під час аналізу правового статусу прийомних батьків як учасників відповідного договору, перш за все, слід звернутись до базових положень, встановлених ст. 256-2 Сімейного Кодексу України, де визначено, що прийомні батьки несуть обов'язки, пов'язані з вихованням та розвитком дитини, передбачені статтею 150 цього Кодексу. Тобто, в загальному розумінні прийомні батьки несуть комплекс обов'язків щодо виховання та розвитку дитини, передбачений для біологічних батьків дитини. Такими обов'язками є: виховувати дитину в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток; забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя; поважати дитину. Зазначена стаття Кодексу містить і ряд обов'язків, що визначені через встановлення заборон, які є обов'язковими для батьків. Серед них заборона будь-яких видів експлуатації дитини, застосування фізичних та будь-яких інших видів покарань, які принижують гідність дитини. Слід зазначити, що визначений обсяг обов'язків не можна аналізувати в суто правовому аспекті, адже мова йде про цілий комплекс критеріїв щодо загальних характеристик обов'язків батьків в цілому, а також критеріїв щодо оцінки рівня їх виконання, порядку та способів реалізації тощо. Такі критерії випливають із соціальних, психологічних, морально-етичних, педагогічних та інших аспектів. Ці питання мають особливе значення при застосуванні вимог вказаної статті до діяльності прийомних батьків. Адже в цілому ми зазначили, що ці батьки наділені тими ж обов'язками, що й біологічні батьки дитини. В той же час для прийомної сім'ї як альтернативної форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, властиве договірне регулювання її діяльності, збереження зв'язків дитини з рідною сім'єю та терміновість дії договірних відносин між уповноваженим органом держави та прийомними батьками. Ці аспекти є одними з основних визначальних особливостей прийомної сім'ї. Що стосується законодавчого регулювання власне сімейного виховання, то І Васильківська зазначає, що держава не намагається регламентувати виховний процес до найменших дрібниць, а, навпаки, виходить з поваги, дбайливого ставлення до особистого життя її членів, необхідності оберігати його від зайвого втручання [3, с. 428]. У той же час, що стосується прийомної сім'ї, держава в особі уповноважених органів має право й зобов'язана вивчати та контролювати діяльність прийомних батьків. Саме тому важливою є деталізація для цих батьків як загальних, визначених ст. 150 СК України, обов'язків прийомних батьків, так і спеціальних обов'язків, що мають бути визначені договором про влаштування дитини в прийомну сім'ю, виходячи з особливостей і потреб конкретної дитини. Адже саме чіткість правового регулювання всіх аспектів діяльності прийомних батьків, прозорість механізмів контролю за їх діяльністю забезпечать максимальний захист прав та охоронюваних законом інтересів дитини, що і є головною метою виникнення правовідносин при створенні та діяльності прийомної сім'ї. У даному контексті, розглядаючи вказані аспекти правового статусу учасників договору про прийомну сім'ю, слід зазначити, що російський законодавець у п. 3 ст. 153 СК РФ визначив для прийомних батьків таке ж коло прав і обов'язків, як для опікунів чи піклувальників. Тобто, російським законодавцем підкреслюється саме ознака прийомної сім'ї як форми влаштування дітей [4, с. 403]. Такий підхід передбачає прирівнювання статусу прийомних батьків до статусу інших законних представників дитини, позбавленої батьківського піклування, а не ототожнення їх статусу зі статусом біологічних батьків. Даний підхід є досить аргументованим, враховуючи особливості діяльності прийомної сім'ї. Крім цього, слід наголосити ще й на тому, що згідно ч. 4 ст. 256-2 СК України прийомні батьки наділені статусом законних представників дитини, що передана їм на виховання, як опікуни чи піклувальники. Таким чином, враховуючи зазначене, прийомні батьки, згідно з національним законодавством, в аспекті обов'язків виховання дитини діють як рідні батьки, у той же час в аспекті представництва інтересів дитини діють як опікуни чи піклувальники, і це, в певному сенсі, є конфліктом у регламентуванні їхньої діяльності та визначенні їх статусу в правовідносинах, що виникають під час діяльності прийомної

сім'ї. Окремо слід розглянути й положення п. 5 ст. 150 СК України, в яких іде мова про те, що передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї. Указана норма, на нашу думку, не може бути застосована до прийомних батьків. Враховуючи особливості прийомної сім'ї як форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, прийомні батьки – це особи, яким передано дитину на виховання, і така передача не звільняє біологічних батьків від їхніх обов'язків щодо дитини, а прийомних батьків, у свою чергу, – від обов'язків не перешкоджати спілкуванню дитини з біологічними батьками та за відповідних умов, визначених законодавством, реалізації права біологічних батьків на виховання їхньої дитини.

Форма договору про влаштування дитини в прийомну сім'ю встановлена Положенням про прийомну сім'ю, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565. Дана форма договору визначає такі обов'язки прийомних батьків: створити належні умови для всебічного розвитку дітей, одержання ними освіти, підготовки до самостійного життя та праці; захищати права та інтереси дітей; проводити щороку медичне обстеження дітей та виконувати рекомендації лікарів-спеціалістів; співпрацювати з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в ході здійснення соціального супроводження, відповідно до порядку соціального супроводження прийомних сімей; повідомляти місцеву службу у справах дітей про виникнення в прийомній сім'ї несприятливих умов для утримання, виховання й навчання прийомних дітей; у роботі з дітьми дотримуватись вимог законодавства України про захист інтересів дітей та охорону дитинства; співпрацювати з місцевими службами у справах дітей та соціальними службами, залучати спеціалістів до вирішення проблемних питань; використовувати в повному обсязі та за призначенням державну соціальну допомогу, надану дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які виховуються в прийомній сім'ї, на забезпечення їх повноцінного харчування, утримання, виховання, розвитку й освіти [5]. Таким чином, встановленою формою договору передбачено ряд спеціальних обов'язків прийомних батьків відносно дитини, яка передана на виховання, й органу опіки та піклування. Слід зазначити, що такий перелік не є вичерпним та має доповнюватись з урахуванням індивідуальних потреб кожної конкретної дитини, яка передається на виховання до прийомної сім'ї. Крім того, певного доопрацювання потребує й сам визначений договором перелік обов'язків прийомних батьків з метою підвищення рівня захисту прав та охоронюваних законом інтересів дітей.

Слід зазначити, що ст. 256-2 СК України та встановленою формою відповідного договору передбачені лише обов'язки прийомних батьків як щодо прийомних дітей, так і щодо органу опіки та піклування. В той же час нормативними актами не визначено права прийомних батьків, хоча фактично вони користуються певним спектром прав. Як зазначала І.В. Жилінкова, хоча ст. 256-2 СК України вказує лише на обов'язок прийомних батьків щодо виховання прийомних дітей, вони мають також і права щодо цього. Але права й обов'язки, що їх мають біологічні батьки дитини, яку передано в прийомну сім'ю, переходять до прийомних батьків не в повному обсязі, оскільки деякі з них настільки пов'язані з особою біологічних батьків, що не можуть передаватись іншим особам [3, с. 164]. Отже, договір має бути доопрацьований в напрямку визначення та уточнення кола прав прийомних батьків як його учасників. При цьому, як вже зазначалося, доречним було б взяти за основу визначення статусу прийомних батьків як окремого типу законних представників дітей, які передані їм на виховання на умовах договору.

Аналізуючи обов'язки прийомних батьків, що визначені не тільки договором, а й іншими нормативними актами, що регламентують їх діяльність, слід зазначити, що такі обов'язки прямо кореспондують з правами дитини та уповноваженого органу держави відповідно. Так, наприклад, дитина має право на відповідну соціальну допомогу, прийомні батьки, в свою чергу, зобов'язані використовувати її в інтересах дитини в повному обсязі. Уповноважений орган наділений правом контролю за реалізацією зазначених вище обов'язків в інтересах дитини. Крім того, ст. 152 СК України визначено право дитини на належне батьківське виховання, отже, з цього прямо випливає обов'язок прийомних батьків забезпечувати його. У той же час вказаною статтею передбачено механізми забезпечення такого права через діяльність органів

опіки та піклування, які наділені функцією контролю та мають комплекс обов'язків щодо дітей та їхніх законних представників, передбачених законом та договором, який розглядається.

Затвердженою формою договору передбачений ряд обов'язків для уповноваженого органу, що є стороною такого договору: забезпечити соціальне супроводження прийомної сім'ї, закріпити за нею соціального працівника; забезпечити щорічне безоплатне медичне обстеження дітей; здійснювати координацію діяльності відповідних районних (міських) установ та організацій, пов'язаних із захистом прав дітей, та нести відповідальність за функціонування прийомної сім'ї, відповідно до діючого законодавства. Перелік обов'язків зазначеного уповноваженого органу витікає з його загальних завдань та функцій, передбачених законодавством. Так, як зазначає О.В. Фетисова, орган опіки та піклування, що є публічним суб'єктом, а в контексті цієї статті ще й відповідальним за долю дітей, які залишились без батьківського піклування, не тільки має право, але й зобов'язаний стежити за подальшою долею дітей, що передані на виховання до прийомної сім'ї [1, с. 203]. Проте, слушною є думка автора, що координуюча та контролююча функції не повинні бути пріоритетними в обов'язках уповноважених органів. Їх діяльність головним чином повинна бути направлена на підтримку прийомних сімей, надання їм допомоги в реалізації всіх напрямків їх належного функціонування. Зокрема, О.В. Фетисова визначає, що функції нагляду, які здійснює орган опіки та піклування відносно прийомних сімей, є невід'ємною складовою частиною всього обсягу їх повноважень, які визначені діючим законодавством. Однак, реалізація суто функцій нагляду не повинна бути єдиною метою. Першочерговою є допомога, яку органи опіки і піклування можуть і повинні надавати прийомним батькам, що виховують дітей [1, с. 104].

Висновки. Підводячи підсумок дослідження окремих аспектів правового статусу учасників договору про передачу дитини в прийомну сім'ю, слід зазначити, що укладення такого договору відбувається з метою захисту прав та законних інтересів дитини, яка виступає третьою особою такого договору. Певного доопрацювання потребує чітке законодавче визначення статусу прийомних батьків, який необхідно визначити як окремий тип законних представників дитини поряд з усиновлювачами, опікунами чи піклувальниками. Враховуючи те, що з укладенням договору виникає триланкова система договірних зв'язків, тобто, прийомні батьки набувають права та обов'язки щодо дитини та органу опіки та піклування, а орган опіки та піклування – певні обов'язки щодо дітей та прийомних батьків, та враховуючи певний аналіз, проведений у межах цієї статті, слід зробити висновок про необхідність удосконалення встановленої форми договору про передачу дитини в прийомну сім'ю, що затверджена Положенням про прийомну сім'ю, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565 в напрямку розширення та конкретизації обов'язків як прийомних батьків, так і органу опіки та піклування з урахуванням особливостей діяльності прийомних сімей з різними категоріями дітей загалом та, зокрема особистих потреб кожної конкретної дитини. Також слід зазначити про необхідність визначення кола прав прийомних батьків як учасників договору та як законних представників дітей, які передані їм на виховання в межах такого договору.

Список використаних джерел:

1. Фетисова О.В. Приемная семья как способ семейного воспитания детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, по законодательству Российской Федерации: дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / О.В. Фетисова. – М., 2005. – 239 с.
2. Матузова Н.И. Теория государства и права / Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М., 1999. – 232 с.
3. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар/ За ред. І.В. Жилінкової. – Х.: Ксилон, 2008. – 855 с.
4. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.
5. Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету міністрів України від 26.04.2002 № 565// Офіційний вісник України. – 2002. – № 18. – Ст. 926.

